

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยเรื่องนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาภาคสนาม อาศัยแนวทางปฏิสัมพันธ์การตีความหมาย หลักการสำคัญ คือนักวิจัยกับผู้ถูกวิจัยตีความหมายของปรากฏการณ์ร่วมกัน โดยไม่มีการแยกบทบาท ภารกิจหลักของนักวิจัยคือการสร้างความสัมพันธ์ฉันท์เพื่อน พูดคุย ซักถาม แสดงความจริงใจเมื่อเข้าไปมีส่วนร่วมโดยตรงในชีวิตประจำวันกับชาวไทยภูเขา ระหว่างที่เข้าไปอยู่อาศัยในพื้นที่เป็นเวลานานประมาณ 15 เดือน เข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อสังเกตการดำเนินชีวิตและปฏิสัมพันธ์ตามที่เป็นอยู่จริงในการพูดคุย ผู้วิจัยพยายามตั้งใจเรียนรู้ว่าความหมายที่แท้จริงซึ่งชาวไทยภูเขาสื่อกันอยู่นั้น หมายถึงอะไร และพยายามเรียนรู้ร่วมกับชาวไทยภูเขาในการตีความปรากฏการณ์ต่าง ๆ ว่าหมายถึงอะไร โดยใช้มุมมองจากพวกเขา และให้พวกเขาเป็นผู้สะท้อนกลับประสบการณ์ และการรับรู้ของตนเองออกมาอย่างเป็นธรรมชาติ ละเว้นการชี้นำใด ๆ จากผู้วิจัยโดยสิ้นเชิง ผู้วิจัยใช้เวลาส่วนตัวสรุปข้อมูลที่ได้เป็นระยะ ๆ ไปโดยสม่ำเสมอ บันทึกลงไว้ให้ชัดเจนเป็นข้อ ๆ อย่างละเอียดตรงตามความจริง

1. พื้นที่ศึกษา

พื้นที่ในการวิจัยได้แก่ หมู่บ้านเฮาะ และหมู่บ้านแม่แฮใต้ ตำบลปางหินฝน อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งประกอบด้วยชาวไทยภูเขาสองกลุ่มชาติได้แก่กลุ่มละว้า (บ้านเฮาะ) และกะเหรี่ยง (บ้านแม่แฮใต้) โดยผู้วิจัยมีหลักเกณฑ์ในการเลือกพื้นที่ในการวิจัย ดังนี้

1. เป็นพื้นที่ที่ปฏิบัติได้จริง ชาวบ้านเต็มใจที่จะให้ผู้วิจัยศึกษาเข้าศึกษาในหมู่บ้าน และพักอาศัยในหมู่บ้าน
2. เป็นพื้นที่ที่มีชาวไทยภูเขาที่จำแนกตามตระกูลภาษาทั้ง 2 ตระกูลหลัก ได้แก่ ตระกูลภาษาจีน-ทิเบต และตระกูลออสโตรเอเชียติก

3. ชาวไทยภูเขาในพื้นที่ศึกษาต้องเป็นชาวเขาที่ได้รับสัญชาติไทย

ด้วยหลักเกณฑ์ดังกล่าวผู้วิจัยจึงได้เลือกพื้นที่แม่แจ่มซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีจำนวนชาวไทยภูเขาอาศัยอยู่มาก และเป็นชาวไทยภูเขาที่ได้รับสัญชาติไทย ทั้งนี้ได้เลือกชาวไทยภูเขาที่เป็นกลุ่มทิเบต-พม่า 1 กลุ่มชาติพันธุ์ ได้แก่ กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง และกลุ่มออสโตรเอเชียติก 1 กลุ่มชาติพันธุ์ ได้แก่ ชาวละว้า ซึ่งพื้นที่ที่มีชาวเขาทั้งสองกลุ่มชาติพันธุ์ ได้แก่ พื้นที่ตำบลปางหินฝน ผู้วิจัยจึงได้เลือกพื้นที่ปางหินฝนเป็นพื้นที่ศึกษา โดยได้เลือกพื้นที่แบบเจาะจงได้แก่ หมู่บ้านเฮาะ ซึ่งเป็น

หมู่บ้านชาวละว้า และหมู่บ้านแม่แฮใต้ ซึ่งเป็นหมู่บ้านชาวกะเหรี่ยง ทั้งนี้สาเหตุที่เลือกทั้งสองหมู่บ้านเพราะหมู่บ้านทั้งสองเป็นหมู่บ้านเก่าในตำบล เป็นหมู่บ้านที่เป็นจุดเริ่มต้นของโครงการพัฒนา และเป็นหมู่บ้านที่มั่นใจได้ว่าชาวบ้านพร้อมจะร่วมดำเนินการวิจัยกับผู้วิจัย

2. วิธีดำเนินการวิจัย

2.1 การสังเกตแบบมีส่วนร่วม

การสังเกตแบบมีส่วนร่วมใช้ในการเก็บข้อมูลวิถีชีวิตประจำวันของชาวบ้าน การเรียนรู้ และการถ่ายทอดความรู้ของท้องถิ่น ศึกษาความหมายของคำว่าการพัฒนา ปฏิสัมพันธ์ด้านการพัฒนา การรับรู้ความหมายของคำว่าการพัฒนา การสังเกตแบบมีส่วนร่วมเป็นวิธีการเก็บข้อมูลหลักในการวิจัยภาคสนามครั้งนี้ โดยผู้วิจัยเข้าไปใช้ชีวิตร่วมกับคนในชุมชน ศึกษาและสังเกตวิถีชีวิต และปฏิสัมพันธ์ของคนทั้งภายในชุมชน และกับหน่วยงานพัฒนาต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว การเก็บข้อมูลนอกจากการสังเกตด้วยตาแล้ว สิ่งสำคัญคือการพูดคุย และการใช้ชีวิตตามแบบแผนพฤติกรรม ได้แก่ การไปเยี่ยมหาตามบ้าน และพูดคุยกันในบรรยากาศที่เป็นธรรมชาติ โดยผู้วิจัยได้เข้าไปพูดคุยกับชาวบ้านทั่วไป และที่เป็นแกนนำในหมู่บ้านทั้งสองหมู่บ้าน แกนนำคนสำคัญในชุมชนได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำทางพิธีกรรม ผู้นำทางศาสนา สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ผู้นำกลุ่มสตรี ประธานกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มผู้อาวุโสในชุมชน

การพูดคุยกับชาวไทยภูเขาเขา และนักพัฒนาในพื้นที่ ส่วนใหญ่เป็นการพูดคุยเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตประจำวัน ผู้วิจัยเตรียมประเด็นคำถามไว้ใจ ถ้ามีโอกาสก็จะพูดคุยเกี่ยวกับความหมาย ประสบการณ์ในกระบวนการศึกษาและการพัฒนา และความคาดหวังและข้อพึงปรารถนาเกี่ยวกับอนาคตของชุมชน ทั้งนี้การพูดคุยกับชาวบ้านจะเป็นการคุยแบบตะล่อม กล่อมเกล่า (probe) มิได้ถามคำถามโดยตรง

การสังเกตแบบมีส่วนร่วมนี้มีเป้าหมายสำคัญคือเก็บข้อมูลความหมายในฐานะของคนใน (Emic) จุดประสงค์สำคัญก็คือทำอย่างไรชาวบ้านจึงจะรู้สึกที่ผู้วิจัยเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน หรือไม่ใช่คนแปลกหน้า จากประสบการณ์ในการวิจัยผู้วิจัยพบว่ามีสัญญาณอย่างน้อยสองประการที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นส่วนหนึ่ง ประการที่หนึ่งได้แก่การนั่งรับประทานอาหาร ซึ่งในช่วงที่ผู้วิจัยเข้าสนามใหม่ ๆ ชาวบ้านจะจัดจาน-ชามเป็นชุดอย่างดี พอลงไปเรื่อย ๆ ก็เริ่มให้รับประทานอาหารในกระดัง ร่วมกันกับชาวเขา และสัญญาณสุดท้ายว่ามีความคุ้นเคยกันดี วงข้าวก็จะมีผู้หญิงมารับประทานอาหารร่วมด้วย ประการที่สองความแตกต่างระหว่างแขกมาเยี่ยมบ้าน กับคนที่กลับบ้าน ตามประเพณีของชาวไทยภูเขาในพื้นที่นี้แขกที่มาเยี่ยมอาจจะมาเพื่อพูดคุย แล้วก็กลับ

แต่คนที่กลับบ้านจะต้องมีของฝากที่บ้าน และเด็ก ๆ จะต้องมารอรับเพื่อที่จะได้ลูกอม-ขนมคนละชิ้นสองชิ้น ซึ่งการลงนามของผู้วิจัยในช่วงหลัง เด็ก ๆ ก็จะมารอรับขนม-ลูกอม ชาวบ้านที่เจอก็จะทักทายแบบไปไหนมา มาจากไหน คนที่บ้านสบายดีไหม ซึ่งเป็นคำทักทายแบบที่ชาวบ้านทักทายกันเอง

เครื่องมือที่สำคัญอีกประการหนึ่งการการทำบันทึกภาคสนาม เพราะการพูดคุยกับชาวบ้านไม่สะดวกที่จะใช้อุปกรณ์ใด ๆ ผู้วิจัยจึงใช้การจดบันทึกภาคสนามเมื่อมีเวลาในหมู่บ้าน เช่นตอนเช้าที่ชาวบ้านออกไปทำไร่

2.2 การสัมภาษณ์

การสัมภาษณ์ใช้ในการศึกษาความหมายของคำว่าการพัฒนา แบบแผนการมีปฏิสัมพันธ์ด้านการพัฒนา ศึกษาถึงกระบวนการทางการศึกษาในการถ่ายทอดความหมายของคำว่าการพัฒนา

ผู้ให้สัมภาษณ์ ซึ่งเป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก คัดเลือกจากครู และนักพัฒนาในพื้นที่ โดยผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ครู และนักพัฒนาจำนวน 32 คน ดังต่อไปนี้

1. เจ้าหน้าที่สถานีอนามัย จำนวน 6 คน
2. เจ้าหน้าที่หน่วยจัดการต้นน้ำ จำนวน 2 คน
3. เจ้าหน้าที่มูลนิธิรักษ์ไทย จำนวน 2 คน
4. เจ้าหน้าที่สำนักงานเกษตรบนที่สูงตามพระราชดำริ 2 คน
5. ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบล
6. นายกององค์การบริหารส่วนตำบล
7. รองนายกององค์การบริหารส่วนตำบล
8. กำนันตำบลปางหินฝน
9. ครูและผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านเฮาะวิทยา จำนวน 7 คน
10. ครูและผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านแม่แฮใต้ จำนวน 5 คน
11. ครูศูนย์การเรียนรู้ชุมชนไทยภูเขาแม่ฟ้าหลวงบ้านมิดหลวงจำนวน 1 คน
12. ครูศูนย์การเรียนรู้ชุมชนไทยภูเขาแม่ฟ้าหลวงบ้านเซโดชา จำนวน 2 คน

ในการเก็บข้อมูลการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยจะเป็นผู้สัมภาษณ์ด้วยตนเอง โดยมีผู้ช่วยนักวิจัยเป็นผู้บันทึก ทั้งนี้การสัมภาษณ์ในการทำงานสนามจะใช้การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ และใช้การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง เพราะวิธีการดังกล่าวจะทำให้ผู้ให้ข้อมูลมีความรู้สึกปลอดภัยกว่าการสัมภาษณ์แบบเป็นทางการ

การสัมภาษณ์นักพัฒนาจะสัมภาษณ์ในประเด็น

- ความหมายของคำว่าการพัฒนาชาวเขา
- แนวคิดการทำงานพัฒนาในพื้นที่
- บทบาทของเจ้าหน้าที่ในการดำเนินกิจกรรมด้านการพัฒนาชุมชน
- วิธีการที่ใช้ในการพัฒนา
- ปัญหาอุปสรรคจากการพัฒนา
- ผลลัพธ์ของการดำเนินการพัฒนาในพื้นที่
- แนวทางการจัดการศึกษาเพื่อการพัฒนา และสภาพที่พึงปรารถนา

ในส่วนของโรงเรียน จะสัมภาษณ์ทั้งผู้บริหารและครูผู้สอนเกี่ยวกับ

- ความหมายของคำว่าการพัฒนาชาวเขา
- แนวคิดด้านการพัฒนา
- สภาพการจัดการเรียนการสอนของโรงเรียน
- หลักสูตร และกระบวนการเรียนการสอน
- การสอนเนื้อหาที่เกี่ยวกับคำว่าการพัฒนา
- บทบาทของโรงเรียนกับชุมชน
- บทบาทด้านการพัฒนาของโรงเรียนที่มีต่อชุมชน
- การมองสภาพปัญหาชุมชน
- แนวทางการจัดการศึกษา และสภาพที่พึงปรารถนาในการจัดการศึกษาเพื่อการพัฒนา

2.3 การประเมินสภาวะชุมชนแบบมีส่วนร่วม (participatory rapid appraisal)

ใช้ในการสำรวจข้อมูลพื้นฐานของพื้นที่ศึกษา และการทำความเข้าใจ สร้างความคุ้นเคยกับคนในชุมชน โดยการประยุกต์หลักการการประเมินสภาวะชุมชนแบบมีส่วนร่วมโดยให้คนในชุมชนร่วมกับผู้วิจัยในการประเมินสภาวะการณ์ของพื้นที่ นิยามปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อให้ได้ข้อมูลพื้นฐานของท้องถิ่นเกี่ยวกับภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในพื้นที่ เช่นสภาพพื้นที่ การใช้ที่ดิน แผนที่ทางสังคม ปฏิทินชีวิต วงจรชีวิตประจำวัน เครือข่ายความสัมพันธ์ในชุมชน โครงสร้างสังคมและระบบเครือข่าย ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับภายนอก สภาพปัญหา-ความทุกข์ยากในการดำรงชีวิต

2.4 การจัดกลุ่มสนทนา

การจัดกิจกรรมกลุ่มสนทนาใช้ในการกำหนดยุทธศาสตร์การศึกษาเพื่อการพัฒนา โดยการตั้งวงเสวนากลุ่มย่อยเพื่อให้ความเห็นชอบต่อร่างยุทธศาสตร์การศึกษาเพื่อการพัฒนา

ทั้งนี้การจัดทำยุทธศาสตร์การจัดการศึกษาเพื่อการพัฒนา ใช้กระบวนการมีส่วนร่วม โดยผู้วิจัยมีบทบาทในการตั้งประเด็น และชวนคุย เพื่อให้แกนนำได้คิดไตร่ตรองต่อร่างยุทธศาสตร์ซึ่งผู้วิจัยรวบรวม และสร้างมโนทัศน์จากข้อมูลการสัมภาษณ์ และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ผู้วิจัยนำเสนอข้อมูลเบื้องต้น และให้ผู้ร่วมกิจกรรมกลุ่มให้ข้อมูลป้อนกลับ (feedback) ที่มีต่อร่างยุทธศาสตร์ดังกล่าว

การจัดกิจกรรมกลุ่มย่อยเพื่อให้ความคิดเห็นต่อร่างยุทธศาสตร์จัดขึ้น 2 กลุ่มได้แก่ กลุ่มนักพัฒนาในพื้นที่ (จัดวันที่ 1 กุมภาพันธ์ 2550 มีผู้เข้าร่วมจำนวน 4 ราย) และกลุ่มครูและผู้บริหารโรงเรียนในพื้นที่ (จัดวันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2550 มีผู้เข้าร่วม 3 ราย) โดยข้อเสนอยุทธศาสตร์สุดท้ายผู้วิจัยสังเคราะห์จากผลการให้ความเห็นป้อนกลับจากทั้งสองกลุ่ม ผสมกับการเสวนากลุ่มย่อยกับแกนนำชาวบ้าน

3. การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่นำมาเป็นข้อมูลเบื้องต้นนั้น ผู้วิจัยจะรวบรวมจากข้อมูลที่มีผู้ให้ข้อมูลมากกว่าครึ่งหนึ่ง และให้ความสำคัญกับข้อมูลที่ชาวบ้านแสดงความคิดเห็น เป็นลำดับต้น ๆ การวิเคราะห์ข้อมูลจะทำระหว่างการทำงานภาคสนาม และเมื่อวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้นแล้ว ก็จะนำข้อวิเคราะห์เบื้องต้นเหล่านั้นมาสัมภาษณ์ และตรวจสอบกับผู้ให้ข้อมูล เพื่อหาความหมายของปรากฏการณ์ต่าง ๆ การสร้างข้อสรุปใช้หลักการอุปนัยเชิงวิเคราะห์ (analytic induction)

4. การตรวจสอบข้อมูล

การตรวจสอบข้อมูล ผู้วิจัยใช้การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (data triangulation) ได้แก่การตรวจสอบข้อมูลด้านเวลา สถานที่ และบุคคล ซึ่งต้องให้ข้อมูลที่ตรงกัน ในการวิจัยภาคสนามนี้ผู้วิจัยได้ลงทำงานภาคสนามเป็นระยะเวลาานาน จึงทำให้ได้ตรวจสอบข้อมูลได้อย่างต่อเนื่อง นอกจากนั้นยังใช้การตรวจสอบด้านผู้วิจัย โดยผู้วิจัย ผู้ช่วยวิจัย และการตรวจสอบด้วยวิธีเก็บข้อมูลทั้งจากการสังเกต และนำข้อมูลที่ได้จากการสังเกตไปสัมภาษณ์กับผู้ให้ข้อมูลหลัก

5. ขั้นตอนการดำเนินงาน

1. การเข้าสู่พื้นที่ ขั้นตอนนี้ผู้วิจัยเข้าสู่สนาม และสร้างความคุ้นเคยกับชาวบ้านในพื้นที่ โดยจะเริ่มต้นจากการเข้าชุมชนผ่านหน่วยงานราชการในท้องถิ่น เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล โรงเรียน สถานีอนามัย เป็นต้น และเข้าไปทำความรู้จักกับแกนนำในหมู่บ้าน
2. การประเมินสถานะชุมชนแบบมีส่วนร่วม เมื่อได้ทำความรู้จัก และสานสัมพันธ์กับคนในพื้นที่แล้ว ขั้นตอนที่ต่อไปคือการศึกษาค้นคว้าข้อมูลพื้นฐานชุมชนโดยใช้วิธีการการประเมินสถานะชุมชนแบบมีส่วนร่วม (participatory rapid appraisal) เพื่อเก็บข้อมูลพื้นฐานของชุมชน สภาพปัญหา และบริบททางการพัฒนาในชุมชน และเพื่อระบุตัวผู้กระทำต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาในพื้นที่ว่ามีใครบ้าง
3. การทำวิจัยภาคสนาม ผู้วิจัยเก็บข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับรูปแบบการศึกษาในพื้นที่ ความหมายของคำว่าพัฒนาที่ผู้กระทำต่าง ๆ ใช้เป็นกรอบในการมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ศึกษาความหมายของสัญลักษณ์ และเนื้อหาและตัวบทต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการพัฒนาที่อยู่ในระบบการศึกษาต่าง ๆ และศึกษาแบบแผนการมีปฏิสัมพันธ์ด้านการพัฒนาของผู้กระทำฝ่ายต่าง ๆ ในพื้นที่
4. การสรุปผลเป็นระยะๆ ผู้วิจัยยกร่างข้อสรุปเบื้องต้น จากการทำงาน ในประเด็นต่าง ๆ จากการทำงานวิจัยภาคสนาม เพื่อให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และผู้ที่ได้รับการเชิญชวนให้เข้ามาร่วมทีมวิจัย ได้ตรวจสอบ และวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกัน
5. การเก็บข้อมูลป้อนกลับ ผู้วิจัยต้องการได้รับข้อมูลป้อนกลับจากชาวไทยภูเขาและนักพัฒนาในพื้นที่ ซึ่งเป็นความเห็นชอบต่อยุทธศาสตร์การจัดการศึกษา โดยผู้วิจัยจะนำข้อค้นพบที่จากการทำวิจัยในภาคแรกมานำเสนอเพื่อให้ผู้ที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ได้ร่วมกันให้ความคิดเห็น โดยใช้การจัดกิจกรรมกลุ่ม ผู้วิจัยสรุปประเด็นเป็นข้อเสนอยุทธศาสตร์การศึกษา
6. จัดทำรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

6. ระยะเวลาการดำเนินงาน

18 เดือน ตั้งแต่เดือนมิถุนายน 2548 ถึงเดือนธันวาคม 2549